

การเปลี่ยนผ่านรามัญนิกายจากรามัญประเทศสู่ธรรมยุติกนิกาย
ในสยามประเทศและจากธรรมยุติกนิกายในสยามประเทศ
สู่การฟื้นคืนรามัญนิกายในพม่าประเทศ
The Transition of Raman Nikaya from Ramannadesa
in Siam and Dhammayut Nikaya in Siam to
the Revitalization of Raman Nikaya in Burma

องค์ บรรจุน¹
Ong Bunjoon

บทคัดย่อ

การสถาปนาธรรมยุติกนิกายในรามัญประเทศเมื่อปี พ.ศ. 2419 เป็นผลสืบเนื่องมาจากการสถาปนาธรรมยุติกนิกายในสยามประเทศในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อ พ.ศ. 2368 โดยมีพระอาจารย์ชาย รามัญนิกายเป็นแม่แบบ การเดินทางของรามัญนิกายในรูปของธรรมยุติกนิกายสู่รามัญประเทศภายใต้การปกครองของอังกฤษมีความสำคัญต่อชาวมอญในรามัญประเทศในฐานะเครื่องมือฟื้นฟูศิลปวัฒนธรรม ตลอดจนภาษาและพุทธศาสนาแบบมอญ ที่ถูกพม่ากลืนชาติภายหลังแพ้สงครามกรุงหงสาวดีครั้งสุดท้ายเมื่อปี พ.ศ. 2300 การศึกษาวิจัยนี้ เพื่อเติมเต็มประวัติศาสตร์การเดินทางของพุทธศาสนาเถรวาทแบบรามัญนิกายจากจุดตั้งต้นกระทั่งหยั่งรากลงในสยามประเทศ ตลอดจนทำความเข้าใจสถานการณ์ทางการเมืองและสังคมของทั้งสองประเทศ ณ ขณะเวลาที่เกิดธรรมยุติกนิกายในสยามประเทศ และปรากฏการณ์การเปลี่ยนผ่านของธรรมยุติกนิกายที่พาวัฒนธรรมมอญจากสยามประเทศย้อนกลับสู่รามัญประเทศโดยมหาเถร หรือพระไตรสรณธัช (เย็นพุทธวิไล) พระมอญที่เกิดในสยาม เพื่อการฟื้นฟูรามัญนิกายที่เสื่อมถอยภายหลังอาณาจักรมอญล่มสลาย กระทั่งเติบโตแพร่หลายเป็น 1 ใน 9 นิกายหลักที่รัฐบาลเมียนมาให้การรับรองในปัจจุบันนอกจากนี้ยังพบว่าการดำรงอยู่และการแลกรับปรับเปลี่ยนแบบแผนทางพุทธศาสนาในสภาวะของการก้าวข้ามพรมแดนรัฐชาติอย่างมีพลวัตของไทยและเมียนมาแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน สะท้อนว่าพุทธศาสนานิกายเถรวาทเป็นแก่นแกนวัฒนธรรมร่วมรากเหง้าของผู้คนในภูมิภาค มีการปรับปรนเพื่อการรับใช้สังคมและการเมืองให้เข้ากับบริบทของวัฒนธรรมท้องถิ่นอย่างมีนัยสำคัญ

คำสำคัญ: มอญ รามัญประเทศ รามัญนิกาย ธรรมยุติกนิกาย สยามประเทศ พม่าประเทศ

¹อาจารย์ประจำคณะวัฒนธรรมสิ่งแวดล้อมและการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ กรุงเทพฯ
Department of Integrated Tourism Management, Faculty of Environmental Culture and Ecotourism, Srinakharinwirot University, Bangkok.

Corresponding author e-mail: ong@q.swu.ac.th

ARTICLE HISTORY: Received 15 July 2020, Revised 03 August 2021, Accepted 17 August 2021

Abstract

The founding of the Dhammayut Nikaya in Ramannadesa in 2419 B.E. was the result of the establishment of Dhammayut Nikaya in Siam by King Mongkut in 2368 B.E. which adapted from Master Monk Sai, Raman Nikaya. The journey back of the Raman Nikaya in the form of Dhammayut Nikaya to Ramannadesa is important to the Mon people in Ramannadesa as it was a cultural revival tool. Burma has assimilated the language and Buddhism in Mon style after losing its last war in Hongswadi since 2300 B.E. This research aims to 1) fulfill the history of the journey of Theravada Buddhism in Raman Nikaya way from the beginning until established the deep root in Siam and 2) understand the political and social situation of both countries during the founding period of Dhammayut Nikaya in Siam and the transformation of Dhammayut Nikaya that takes Mon culture from Siam back to Ramannadesa by Maha Yen Buddhawangso (Phra Tri Saranatat)- the Siam-born Mon Monk, for the restoration of Raman Nikaya after the collapse of the Mon Kingdom until the point of becoming one of the nine main denominations that the Myanmar government has certified nowadays. The research shows that the culture upholding and the exchanging pattern of Buddhism in cross border context from past to present reflects that both countries share cultural roots by using Buddhism as a mutual core. It has been adapted and indulged in serving the society and politics to get along with local culture.

Keywords: *Mon, Ramannadesa, Raman Nikaya, Dhammayut Nikaya, Siam, Burma*

บทนำ

ตำนานชนชาติมอญระบุว่า พระเจ้าติสสะได้สถาปนาอาณาจักรมอญขึ้นที่แคว้นมณีปุระ (Manipur) หรือแคว้นอัสสัม (Assam) แถบลุ่มแม่น้ำกฤษณา (Krishna) และโคธาวารี (Godavari) ขึ้นไปทางเหนือจรดภูเขามาลัย แถบ “ต้อยเหล็ลนเกียะเหนียะ” (Tiliunjn) หรือแคว้นตะเลงคะนะ (Talangan) ในอินเดียตอนใต้ มีเมืองทูปินะเป็นราชธานี ต่อมาเกิดการแย่งชิงราชสมบัติกันภายในราชวงศ์ พระโอรสของพระเจ้าติสสะ 2 พระองค์ได้รวบรวมไพร่พลลงเรือสำเภามายังดินแดนสุวรรณภูมิ (พระมหาช่วง อุเจริญ. 2540) โดยเอกสาร “ศาสนวงศ์” กล่าวว่า สุวรรณภูมิ คือรัฐหนึ่งในสามของมอญ อีกสองแห่งคือ หงสาวดี และเกาะตะมะ (พระปัญญาสามี. 2506)

นักวิชาการเชื่อว่า สุวรรณภูมิคือดินแดนทางตะวันออกเฉียงของอินเดีย ส่วนที่เป็นแผ่นดินจึงน่าจะเป็นประเทศเมียนมา ไทย ลาว และกัมพูชา ส่วนที่เป็นเกาะน่าจะได้แก่ ชาว สุมาตรา และฟิลิปปินส์ เมื่อพิจารณาหลักฐานทางโบราณคดีเกี่ยวกับพระพุทธศาสนา พบว่า เมืองสะเทิม และนครปฐม มีอายุเก่าแก่ที่สุดและร่วมสมัยสมัยทวารวดี คือในราวพุทธศตวรรษที่ 11 (มานิต วัลลิโภดม. 2521) นอกจากนี้ “จารึกกัลยาณี” โดยพระเจ้าธรรมเจดีย์แห่งกรุงหงสาวดีระบุว่า ภายหลังจากพระพุทธเจ้าปรินิพพาน 218 ปี พระโมคคัลลบุตรติสสเถระ ประชุมพระอรหันต์ 1,000 องค์ สังคายนาพระไตรปิฎกครั้งที่ 3 โดยมี

พระเจ้าอโศกมหาราชเป็นองค์อุปถัมภ์ ซึ่งมอญได้นำมณีนับถือพุทธศาสนามาก่อนแล้ว (พระเจ้าอธรรมเจดีย์. 2468) และจารึกหลักนี้เองที่เป็นแหล่งอ้างอิงประวัติศาสตร์พุทธศาสนาที่สำคัญของไทยและประเทศที่นับถือพุทธศาสนาทั่วโลกในปัจจุบัน

ธรรมยุติกนิกายในสยามประเทศได้รับการสถาปนาขึ้นโดยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 4 ขณะผนวชในพรรษาที่ 2 ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 3 ปัจจัยที่เป็นตัวแปรสำคัญในการเกิดขึ้นของธรรมยุตก็คือ “รามัญนิกาย” ซึ่งรัชกาลที่ 4 ทรงอ้างว่าได้พบ “วงศ์บรรพชาอุปสมบทที่เนื่องมาแต่พระสุคตทศพล” เพื่อการปฏิรูปพระพุทธศาสนาในสยามประเทศให้กลับบริสุทธิ์เหมือนเมื่อครั้งบ้านเมืองยังดี ซึ่งก็คือพระสุเมธมณี หรือพระอาจารย์ชาย พุทรวีโส พระภิกษุมอญจากรามัญประเทศ ที่พระองค์ได้พบ สนทนาธรรม และฝากตนเป็นศิษย์ ส่วนผู้ที่นำธรรมยุติกนิกายที่รัชกาลที่ 4 สถาปนาขึ้นนี้ไปเผยแผ่ยังรามัญประเทศก็คือ มหาเย็น หรือพระไตรสรณธัช (เย็น พุทรวีโส) ศิษย์สำนักวัดบวรนิเวศในรัชกาลที่ 4 และน่าจะเชื่อได้ว่า มหาเย็นได้ใช้พุทธศาสนาธรรมยุติกนิกายนี้ในฐานะเครื่องมือในการฟื้นฟูพุทธศาสนาแบบมอญ ตลอดจนภาษาและศิลปวัฒนธรรมมอญ

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

1. เพื่อศึกษาประวัติศาสตร์ความสัมพันธ์ของพุทธศาสนาเถรวาทแบบรามัญนิกายและธรรมยุติกนิกายระหว่างประเทศไทยและเมียนมา
2. เพื่อวิเคราะห์แนวทางการจัดการวัฒนธรรมพุทธศาสนาเถรวาทกร่วมวัฒนธรรมในสภาวะก้าวข้ามพรมแดนรัฐชาติของไทยและเมียนมาอย่างมีพลวัต

ขอบเขตของการวิจัย

1. ขอบเขตด้านเนื้อหา ศึกษาการเปลี่ยนผ่านรามัญนิกายจากรามัญประเทศสู่ธรรมยุติกนิกายในสยามประเทศ และจากธรรมยุติกนิกายในสยามประเทศสู่การฟื้นคืนรามัญนิกายในพม่าประเทศภายหลังพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวสถาปนาธรรมยุติกนิกายขึ้นในปี พ.ศ. 2368 ถึงปัจจุบัน
2. ขอบเขตด้านพื้นที่ ศึกษาบริบทธรรมยุติกนิกายในประเทศไทย และรามัญนิกายและธรรมยุติกนิกาย (มหาเย็น) ในประเทศเมียนมา โดยการสุ่มเลือกกรณีศึกษาจำนวน 20 วัด

กรอบความคิดที่ใช้วิจัย

จากการทบทวนวรรณกรรมที่เกี่ยวข้องว่าด้วยการเผยแผ่พุทธศาสนา มักพบคำอธิบายการเดินทางของพุทธศาสนาที่มักเกิดจากความศรัทธาในตัวบทหรือแบบแผนพิธีกรรมหรือมีการเมืองราชสำนักอยู่เบื้องหลัง รวมทั้งเป็นการเดินทางถ่ายเดียว หรือเป็นการเดินทางเพียงคราวเดียว แต่หลักฐานที่พบแสดงให้เห็นอย่างชัดเจนว่า พุทธศาสนามีการเดินทางในลักษณะของการแลกรับปรับเปลี่ยนเป็นไปตามบริบททางสังคมอย่างมีพลวัต และมักถูกใช้เป็นเครื่องมือทางสังคมและการเมืองตลอดมาทุกยุคทุกสมัย

วิธีดำเนินการวิจัย

งานวิจัยนี้เป็นงานวิจัยเชิงคุณภาพ โดยวิธีดำเนินการวิจัยเป็นการวิจัยเอกสาร (Documentary Research) จากเอกสารขั้นต้นและชั้นรอง รวมทั้งการสัมภาษณ์บุคคลในพื้นที่ (Field Research) สังเกตแบบมีส่วนร่วม (Participation Observation) เป็นการเก็บข้อมูลเชิงลึก (Indept Data Collection) จากบุคลากรทางพุทธศาสนาและผู้มีส่วนได้ส่วนเสียจากวัดมอญในประเทศไทยและเมียนมา นำมาวิเคราะห์ และสังเคราะห์ให้ได้ข้อสรุปผลการวิจัยที่เป็นองค์ความรู้ใหม่เพื่อขยายกรอบความรู้ที่มีอยู่ในการศึกษาประวัติศาสตร์ความสัมพันธ์ทางพุทธศาสนาเถรวาทแบบรามัญนิกายอย่าง ลุ่มลึกและมีพลวัต โดยนำเสนอผลการวิจัยในรูปแบบพรรณนาโวหาร

ผลการวิจัย

1. การสถาปนารมณยุติกนิกายในสยามประเทศ

ความปรากฏชัดว่ารัชกาลที่ 4 ผนวชจนตลอดรัชกาลที่ 3 และในระหว่างที่ภิกษุเจ้าฟ้า มงกุฎผนวช นั้น รัชกาลที่ 2 ซึ่งเป็นพระราชบิดาเสด็จสวรรคต โดยที่ “พระราชวงศานุวงศ์แลข้าราชการ” เห็นสมควรที่จะถวายราชสมบัติแก่ “พระเจ้าลูกยาเธอ กรมหมื่นเจษฎาบดินทร์ ซึ่งเป็นพระเจ้าลูกยาเธอพระองค์ใหญ่ เจริญพระชนมายุกว่าพระองค์อื่น และได้รับราชการต่างพระเนตรพระกรรณราชกิจทั้งปวงมา ให้ผ่านพิภพสืบสนองพระองค์สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวซึ่งทรงเสด็จสวรรคตนั้น” (คณะธรรมยุต. 2547) อันผิตจากโบราณราชประเพณี

เนื่องจากกรมหมื่นเจษฎาบดินทร์ประสูติแต่เจ้าจอมมารดา แทนที่จะเป็นเจ้าฟ้ามงกุฎ ซึ่งเป็นพระราชโอรสประสูติแต่พระอัครมเหสี และขณะนั้นทรงมีพระชนมายุ 21 พรรษา พันวัยเยาว์ จึงมีสิทธิชอบธรรมทั้งนิตินัยและวัยวุฒิ โดยมี “พระราชวงศานุวงศ์แลข้าราชการ” เช่น “หม่อมไกรสร อยู่ในพวกเจ้านายที่ประสงค์จะให้ราชสมบัติพลัดจากพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว” แสดงตนอย่างชัดเจนว่าไม่สนับสนุน (จอมเกล้าเจ้าอยู่หัว. 2532) ขณะเดียวกันก็มี “พระราชวงศานุวงศ์แลข้าราชการ” เข้าเฝ้าทูลถามว่า จะทรงปรารถนาราชสมบัติหรือจะผนวชต่อ (โดยราชประเพณีแล้ว หน่อเนื้อเชื้อกษัตริย์มักจะผนวชเพียงระยะเวลาสั้น ๆ ด้วยมีภาระในทางบ้านเมือง ดังนั้นวันที่รัชกาลที่ 2 สวรรคต เป็นวันที่เจ้าฟ้ามงกุฎผนวชได้ 15 วัน ถือเป็นการสมควรแก่พระราชสถานะ) ภิกษุเจ้าฟ้ามงกุฎ “ได้ทรงทราบกิตติศัพท์อยู่แล้วว่าคิดกันจะถวายราชสมบัติแก่พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว หากพระองค์ปรารถนาราชสมบัติในเวลานั้น พระราชวงศ์คงแตกสามัคคีกัน อาจจะไม่เกิดเหตุร้ายในบ้านเมือง” (จอมเกล้าเจ้าอยู่หัว. 2532) เมื่อทรงปรึกษากับพระญาติ เจ้าฟ้ากรมขุนอิศราธิราช พระเจ้าน้องคน้อยถวายคำแนะนำว่าควรคิดเอาราชสมบัติตามสิทธิ์ ส่วนกรมหมื่นนุชิตชิโนรส พระปิตุลาซึ่งผนวชอยู่ กับกรมหมื่นเชษอดิศร พระเชษฐาซึ่งทรงนับถือมากทรงแนะนำว่า “ไม่ใช่เวลาควรจะปรารถนา อย่าหวังราชสมบัติจะดีกว่า” (จอมเกล้าเจ้าอยู่หัว. 2532)

พระประสงค์ในการผนวชต่อของภิกษุเจ้าฟ้ามงกุฎจึงเป็นไปตามคำแนะนำของพระญาติใกล้ชิดที่ว่า “ไม่ใช่เวลาควรจะปรารถนา อย่าหวังราชสมบัติจะดีกว่า” มีนัยยะเพื่อรักษาพระชนม์ชีพไว้ก่อน เปิดทางให้กรมหมื่นเจษฎาบดินทร์ ซึ่งมากบารมีและได้รับการสนับสนุนจาก “พระราชวงศานุวงศ์แลข้าราชการ” ขึ้นครองราชย์เป็นรัชกาลที่ 3 (จอมเกล้าเจ้าอยู่หัว. 2532) และน่าเชื่อว่าตลอดระยะ

เวลา 27 พรรษาของการผนวช ภิกษุเจ้าฟ้ามงกุฎน่าจะทรงไตร่ตรองถึงความไม่ปกตินี้อย่างหนักหน่วง ดังที่พระองค์ได้ทรงส่งต่อความรู้สึกในเวลานั้นมายังรัชกาลที่ 5 พระราชโอรส และรัชกาลที่ 5 ก็ได้ส่งต่อมายังพระราชโอรสของพระองค์อีกชั้นหนึ่งว่า “เป็นการต่อสู้อย่างยิ่ง” ดังปรากฏอยู่ในพระบรมราชโองการในรัชกาลที่ 5 พระราชทานแก่สมเด็จพระบรมโอรสาธิราช เจ้าฟ้ามหาวชิรุณหิศ สยามมกุฎราชกุมารเมื่อ พ.ศ. 2437 (จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว. 2513) ความว่า

“ทูลกระหม่อม [รัชกาลที่ 4] ทรงตั้งพระสงฆ์คณะธรรมยุติกนิกายเป็นการต่อสู้อย่างยิ่ง มิใช่เล่น ท่าน [รัชกาลที่ 3] ก็มีใช้แต่ไม่ออกพระโอษฐ์คัดค้านอันหนึ่งอันใด กลับพระราชทานที่วัดบวรนิเวศฯ ให้เป็นที่เสด็จมาประทับอยู่ เป็นที่ตั้งธรรมยุติกนิกาย และยกย่องให้เป็นราชาคณะผู้ใหญ่ จนถึงเป็นผู้สอบไล่พระปริยัติธรรม จนจวนสวรรคตทีเดียวจึงได้ขอเลิกเรื่องหม้อผ้าแหวกออกแต่อย่างเดียว แต่ทรงได้ออกกลั่นอยู่ได้ถึง 20 ปี...”

น่าจะเชื่อว่า รัชกาลที่ 3 ยอมรับในการที่รัชกาลที่ 4 นำแบบแผนพระมอญมาถือปฏิบัติและก่อตั้งธรรมยุติกนิกาย โดยขอเพียงให้เลิก “หม้อผ้าแหวกแบบมอญ” เท่านั้น (ภายหลังรัชกาลที่ 4 ขึ้นครองราชย์ คณะสงฆ์ธรรมยุติ นำโดยสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์ เข้าชื่อขอพระราชทานพระบรมราชานุญาตกลับไปหม้อผ้าแหวกอย่างมอญ ซึ่งรัชกาลที่ 4 มีพระราชดำรัสว่า “ไม่ทรงถือการพระศาสนาเข้ามาเกี่ยวข้องการแผ่นดิน พระสงฆ์เห็นว่าปฏิบัติอย่างไรถูก ประรณานจะทำจงทำได้ตามใจ” เป็นอันว่า พระธรรมยุติกนิกายก็กลับมาครองจีวรแหวกแบบมอญดั้งเดิมเช่นปัจจุบัน) และการนำแบบแผนของพระมอญมาเป็นต้นแบบคณะธรรมยุตินั้นก็เหมาะสมด้วยประการทั้งปวง ทั้งด้านความสัมพันธ์ทางสายพระโลหิต ความนิยมคุ้นเคยมาแต่พระชนมายุ 9 พรรษา ครั้งที่เสด็จออกไปกับกองทัพถึงด่านเจดีย์สามองค์เพื่อจับครัวมอญอพยพเข้ามายังแผ่นดินสยาม ตลอดจนภาพลักษณ์ที่เคร่งครัดของคณะสงฆ์รามัญนิกายในสังคมสยามเวลานั้น (นฤมล ธีรวัฒน์. 2525)

อย่างไรก็ตาม บริบทแวดล้อมทางการเมืองภายในราชสำนักในช่วงเวลาดังกล่าว ตลอดจนอิทธิพลทางศาสนาที่มีต่อการเมืองในโลกตะวันตกซึ่งพระภิกษุเจ้าฟ้ามงกุฎสนใจศึกษาแสดงให้เห็นว่า “ศาสนจักรสามารถล้มอาณาจักร” น่าจะเป็นปัจจัยสำคัญที่ผลักดันให้ภิกษุเจ้าฟ้ามงกุฎสถาปนาธรรมยุติกนิกายขึ้นเพื่อสร้างฐานบารมี อาศัยสถานะของสมณเพศซึ่งเป็นธรรมด่าที่อาจจะได้รับศรัทธายกย่องจากคนทุกระดับชั้น ทั้งเป็นการสำรวจความนิยมชมชอบในหมู่ประชาชน โดยที่ไม่ต้องแสดงพระองค์ขัดแย้งในทางการเมือง และผู้ที่นิยมชมชอบหรือฝักใฝ่ในพระองค์ก็ไม่ต้องสุมเสียงต่อการถูกมองว่าเอาใจออกห่างจากรัชกาลที่ 3 เป็นการแผ้วถางเส้นทางสู่ราชบัลลังก์ สอดคล้องกับกี ฐานิสสร (2518) และพิชญา สุ่มจินดา (2557) ที่มองว่า เป็นการสถาปนาอำนาจในทางศาสนาเพื่อก้าวไปสู่อำนาจทางการเมือง รวมทั้งผลการศึกษาเรื่อง “มหานิกาย-ธรรมยุต ความขัดแย้งภายในของคณะสงฆ์ไทยกับการส่องเสพอำนาจปกครองระหว่างฝ่ายอาณาจักรและศาสนจักร” ระบุว่า การก่อตั้งคณะสงฆ์ใหม่นี้ นอกจากไม่มีเนื้อหาที่แตกต่างไปจากเดิมแล้ว ยังเป็นเพียงการสร้างฐานอำนาจทางการเมือง รวมทั้งยังเป็นสาเหตุแห่งความขัดแย้งขององค์กรคณะสงฆ์ไทยในเวลาต่อมาด้วย (กระจำจาง นันโทพิธิ. 2528ข) รวมทั้งนฤมล ธีรวัฒน์ (2525) ที่อธิบายว่า การก้าวเข้าสู่อำนาจทางการเมืองของภิกษุเจ้าฟ้ามงกุฎเกิดจากการนำความสัมพันธ์ระหว่างพุทธศาสนากับการเมืองมาปรับใช้กับสถานะของพระองค์ การสถาปนาคณะสงฆ์ใหม่จึงเป็น “ภาพสะท้อนของทัศนคติที่มีต่อความสัมพันธ์อย่างลึกซึ้งของการเมือง

และศาสนา” ตลอดจนการแสดงทรรศนะของภิกษุเจ้าฟ้ามงกุฎ ว่าด้วยนโยบายต่างประเทศ เช่นการยอมรับในแสนยานุภาพของอังกฤษและฝรั่งเศส เป็นต้น ที่แสดงให้เห็นถึงการติดตามข่าวสาร เท่าทันโลกตะวันตก ทำให้ภิกษุเจ้าฟ้ามงกุฎสามารถสร้างบารมีการเมืองจากศาสนาให้เป็นที่ยอมรับว่าทรงมีความเหมาะสมที่จะเป็นกษัตริย์องค์ต่อไป “เป็นชัยชนะขั้นสูงสุดทางการเมืองของพระองค์ ที่บรรลุความปรารถนาสูงสุดในช่วงผนวช และเป็นจุดเริ่มต้นของการปฏิบัติในฐานะพระมหากษัตริย์องค์ต่อไปที่เตรียมความคิดทางการเมืองไว้แล้ว”

แม้นักวิชาการจำนวนหนึ่งจะเชื่อว่า ปัจจัยจากภายนอกประเทศ คือ ลัทธิจักรวรรดินิยม (Imperialism) และการโจมตีคำสอนของพุทธศาสนาโดยมิชชันนารีก็มีส่วนสำคัญ ส่งผลให้ภิกษุเจ้าฟ้ามงกุฎจำเป็นต้องเตรียมพร้อมรับมือ โดยการตั้งธรรมยุติกนิกายขึ้นเพื่อปฏิรูปพุทธศาสนา เช่น การเปลี่ยนโลกทัศน์ในทางพุทธศาสนาแบบเก่าที่มีเขาพระสุเมรุเป็นศูนย์กลางไปสู่โลกทัศน์แบบใหม่ซึ่งอธิบายสุริยจักรวาลได้ด้วยความรู้ทางวิทยาศาสตร์ (วิไลรัตน์ ยंत्रอด และธวัชชัย องค์กรวิเวทย์. 2559) แต่ต้องไม่ลืมว่า ณ ขณะเวลานั้น ยังไม่มีผู้ใดจะสามารถพยากรณ์ได้ว่าภิกษุเจ้าฟ้ามงกุฎจะได้กลับคืนสู่ราชบัลลังก์ เป็นเพียงความพยายามอธิบายความในชั้นหลังภายหลังการขึ้นครองราชย์ของรัชกาลที่ 4 แล้วเท่านั้น

2. การสถาปนาระรมยุติกนิกายในพม่าประเทศ

ผู้ซึ่งนำธรรมยุติกนิกายที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวสถาปนาขึ้นไปเผยแพร่ยังรามัญประเทศคือ มหาเย็น พุทฺธวโธ หรือพระไตรสรณธัช ชาวมอญซึ่งเกิดที่หมู่บ้านคลองครุ ตำบลท่าทราย อำเภอเมือง จังหวัดสมุทรสาคร เมื่อปี พ.ศ. 2384 (. 1324) อุปสมบท ณ วัดบวรนิเวศฯ เป็นศิษย์ในสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์ ศึกษาพระปริยัติธรรมจนเชี่ยวชาญในภาษาบาลี สอบได้เปรียญธรรม 5 ประโยค ได้รับแต่งตั้งเป็นครูสอนพระปริยัติธรรม มีลูกศิษย์ในสำนักจำนวนมาก ต่อมาในปี พ.ศ. 2415 ได้ทำการสึกและเข้ารับราชการในพระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้ากฤษดาภินิหาร กรมพระนเรศวรฤทธิเป็นเวลา 1 ปี จากนั้นได้เดินทางเข้าไปยังรามัญประเทศเมื่อปี พ.ศ. 2417 (วัดบวรมงคล. 2534)

แม้ว่าการลาสิกขาของมหาเย็นจะไม่ชัดเจนว่ามีสาเหตุมาจากเรื่องการเมือง ความขัดแย้งในหมู่สงฆ์ หรือเหตุผลส่วนตัว แต่การที่มหาเย็นเลือกสมัครเข้ารับราชการในกรมพระนเรศวรฤทธิพระราชโอรสในรัชกาลที่ 4 ซึ่งเกิดแต่เจ้าจอมมารดาช่อนกลิ่น ธิดาพระยาดำรงราชพลขันธ์ เจ้าเมืองพระประแดง เหลนเจ้าพระยามหาโยธา (เจ่ง คชเสนี) ซึ่งสืบเชื้อสายมาจากพระอนุชาในพญาทะละเจ้าเมืองเตริน อดีตกษัตริย์มอญแห่งหงสาวดี ก่อนออกเดินทางเข้าไปยังรามัญประเทศ รวมทั้งภายหลังเมื่อทำการบวชใหม่ในรามัญประเทศก็ได้รับการสนับสนุนปัจจัยในการฟื้นฟูกิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนาแบบมอญ เช่นการสมทบทุนสร้างเครื่องพิมพ์ภาษามอญเครื่องแรกในพม่าประเทศโดยชาวมอญในสยามประเทศ รวมทั้งกรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ และโดยเฉพาะกรมพระนเรศวรฤทธิเป็นจำนวนเงิน 160 บาท เมื่อปี พ.ศ. 2442 (. 1324) ย่อมแสดงให้เห็นว่า การสึกจากพระและการเดินทางเข้าไปยังรามัญประเทศของมหาเย็นอาจไม่ใช่ความบังเอิญ หรือ “เปื้อนหายในเพศบรรพชิต” (วัดบวรมงคล. 2534) และการบวชใหม่ในรามัญประเทศก็ไม่ใช่ “เปื้อนหายในวิสัยฆราวาส” (. 1324) ที่จะสามารถพิจารณาอย่างตรงไปตรงมาเท่าที่ปรากฏในบันทึกได้ แต่น่าเชื่อได้ว่า เป็นความสัมพันธ์ที่เชื่อมโยงชาวมอญทั้งสองประเทศเข้าด้วยกันผ่านอุดมการณ์เรื่องชนชาติ

มหาเถรไต้ทำการบวชใหม่อีกครั้งตามคำชวนของเจ้าอาวาสวัดสังกะปาง หมู่บ้านกะเตอ-เกะนัต รัมมัญประเทศ เมื่อวันที่ 13 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2417 ด้วยท่านเจ้าอาวาสพบว่ามหาเถรไต้มีความสามารถสมควรที่จะเข้ามาช่วยสอนพระปริยัติธรรมมอญ และสืบทอดพุทธศาสนาแบบมอญ จากนั้นมหาเถรไต้กลับมากกราบพระอาจารย์ที่เมืองไทยและบวชซ้ำในธรรมยุติกนิกายเมื่อปี พ.ศ. 2418 แล้วเดินทางกลับรัมมัญประเทศ ต่อมาชาวบ้านหมู่บ้านกะเตอ-เกะนัตได้ร่วมกันสร้าง “วัดสุสาน”(วัดกะเตอ/วัดมหาเถรไต้) ถวายให้อยู่จำพรรษา ก่อนที่มหาเถรไต้จะได้สถาปนาธรรมยุติกนิกายขึ้นเมื่อวันที่ 1 มีนาคม พ.ศ. 2419 มหาเถรไต้จึงเป็นพระสังฆราชองค์แรกของธรรมยุติกนิกายในรัมมัญประเทศ (. 1360; . 1374; ออง ตาน. 2563)

ตำแหน่งสังฆราชนิกายธรรมยุต (มหาเถรไต้) ในรัมมัญประเทศ ตั้งแต่แรกสถาปนาเมื่อปี พ.ศ. 2419 จนถึง พ.ศ. 2563 มีทั้งสิ้น 10 องค์ ดังนี้คือ

1. พระไตรสรณธัมมहाเถระ พุทธวงศา (พ.ศ. 2419-2448) ชาตินิยมบ้านคลองครุ สมุทรสาคร ดำรงตำแหน่งสังฆราช 29 ปี เดินทางกลับสยามประเทศ พ.ศ. 2448 (อายุ 75 พรรษา 42)
2. พระมหาเถระญาณสิริ (พ.ศ. 2450-2464) ชาตินิยมบ้านแดง แขวงเมืองมุกข์แดง รัมมัญประเทศ (อายุ 69 พรรษา 49) ดำรงตำแหน่งสังฆราช 14 ปี
3. พระมหาเถระโมคคัลลิสุต (พ.ศ. 2464- 2475) ชาตินิยมบ้านตาตะเรม แขวงเมืองมุกข์แดง รัมมัญประเทศ (อายุ 76 พรรษา 56) ดำรงตำแหน่งสังฆราช 11 ปี
4. พระมหาเถระนาฬาศิริ (พ.ศ. 2475-2487) ชาตินิยมบ้านมุกข์เหริตโต้ต แขวงเมืองกะมะมาง รัมมัญประเทศ (อายุ 80 พรรษา 60) ดำรงตำแหน่งสังฆราช 12 ปี
5. พระมหาเถระมหินทะ (พ.ศ. 2487-2499) ชาตินิยมบ้านกะโด้ต แขวงเมืองบาฟาน กะมะมาง รัมมัญประเทศ (อายุ 70 พรรษา 50) ดำรงตำแหน่งสังฆราช 12 ปี
6. พระมหาเถระโชติปาละ (พ.ศ. 2499-2530) ชาตินิยมบ้านกะกะเปิง แขวงเมืองมุกข์แดง รัมมัญประเทศ (อายุ 99 พรรษา 79) ดำรงตำแหน่งสังฆราช 31 ปี
7. พระประระมะมหาเถระ (พ.ศ. 2530-2531) ชาตินิยมหมู่บ้านกานณิ แขวงเมืองกะเกริก รัฐกะเหรียง รัมมัญประเทศ (อายุ 84 พรรษา 64) ดำรงตำแหน่งสังฆราช 1 ปี
8. พระญาณเดชมहाเถระ (พ.ศ. 2531-2538) ชาตินิยมบ้านมุกข์เฮีย แขวงเมืองบาฟาน กะมะมาง รัมมัญประเทศ (อายุ 92 พรรษา 72) ดำรงตำแหน่งสังฆราช 7 ปี
9. พระอภิธัมมหาเถระครุ อาทิตมหาเถร (พ.ศ. 2538 – 2560) ชาตินิยมบ้านหยาก แขวงเมืองบาฟาน กะมะมาง รัมมัญประเทศ (อายุ 99 พรรษา 79) ดำรงตำแหน่งสังฆราช 21 ปี
10. พระวิวกะโหนนตะเต (พ.ศ. 2560 – ปัจจุบัน) ชาตินิยมบ้านกะเตอ รัมมัญประเทศ

ดั่งจะพบได้ว่า สมเด็จพระสังฆราชธรรมยุติกนิกายในประเทศไทยเมียนมาองค์แรก คือ พระไตรสรณธัมมहाเถระ พุทธวงศา และสมเด็จพระสังฆราชองค์ที่ 9 คือ พระอภิธัมมหาเถระครุ อาทิตมหาเถร ได้รับสมณศักดิ์ชั้นสูงสุด นั่นคือ “ธัม” ในพระนามที่หมายถึงธงชัยแห่งพระศาสนา สะท้อนว่าองค์ประมุขแห่งธรรมยุติกนิกายในเมียนมาเป็นที่นิยมยอมรับในหมู่มหาชน เนื่องจากการถวายสมณศักดิ์แด่พระในเมียนมาจะพิจารณาจากวัยวุฒิ คุณวุฒิ และความประพฤติของสงฆ์ ประการสำคัญ ฆราวาสหรือ “เสียงมหาชน” จะเป็นตัวชี้วัดว่าพระรูปนั้นปฏิบัติดีปฏิบัติชอบ จากนั้นสมณศักดิ์ก็อาจจะติดตามมาภายหลัง ยิ่งไปกว่านั้น สมณศักดิ์ของพระเมียนมาโดยรวมไม่เกี่ยวข้องกับตำแหน่งสังฆาธิการหรือการปกครองสงฆ์จึงไม่สามารถให้คุณให้โทษแก่ผู้ได้รับสมณศักดิ์ได้โดยตรง (พระธัมมานันทมहाเถระ.

2534) ภาพลักษณ์ของมหาเถรเมื่อแรกบวชขึ้นใหม่ในรามัญประเทศนั้น เป็นผู้สันโดษ ครอบรู้ในพระไตรปิฎก เคร่งครัดในพระธรรมวินัย และมักจำพรรษาอยู่ในสุสาน ก่อเกิดศรัทธาแก่ผู้พบเห็น บันทึกคณะสงฆ์ธรรมยุติกนิกายในรามัญประเทศระบุว่า คหบดีชาวพม่าจากเมืองพุกามซึ่งเป็นโยมอุปัฏฐาก วัดสังคะปางเงาจะจงใจให้มนต์มหาเถรเข้ารับการถวายปัจจัยและเครื่องสักการะเป็นการเฉพาะเนื่องจากเลื่อมใสในวัตรปฏิบัติ (. 1360) ส่งผลต่อภาพลักษณ์ของคณะสงฆ์ธรรมยุติกนิกายโดยรวมที่ไม่เพียงแต่เลื่อมใสศรัทธาในหมู่ชาวมอญแต่ยังรวมทั้งชาวพม่าด้วย

ภาพลักษณ์ของคณะสงฆ์นิคายมหาเถร หรือธรรมยุติกนิกายในประเทศเมียนมาปัจจุบันคือ วัดมีความสะอาดเป็นระเบียบ มีลักษณะเป็นวัดป่า ไม่เน้นสิ่งก่อสร้างขนาดใหญ่ ไม่มีการจัดมหรสพ ไม่มีการขอรับบริจาค พระภิกษุสามเณรนิยมศึกษาพระปริยัติธรรม เคร่งครัดในพระวินัยกริยาสำรวม เช่น ไม่กินหมาก ไม่สูบบุหรี่ ไม่หิบบัจปัจจัย ไม่ขับรถยนต์มอเตอร์ไซค์ และไม่กางหญ้าตัดต้นไม้ เป็นต้น นอกจากนี้ก็มีภาพลักษณ์ของนิกายที่มี “ความเป็นมอญ” เป็นที่จับตาชุมชนและวัดรามัญนิกายเดิม ทั้งในด้านการเอาเป็นแบบอย่างและการแข่งขันเพื่อให้ได้รับความนิยมในลักษณะเดียวกัน (พระภิกษุภาวิสระ. 2559; ออง ตาน. 2563) ส่งผลให้เกิดกระแสการฟื้นฟูพุทธศาสนาแบบมอญหรือรามัญนิกายขึ้นในประเทศเมียนมา

อย่างไรก็ตาม บริบทของธรรมยุติกนิกายในประเทศไทยปัจจุบันเป็นนิกายที่วัดมอญในประเทศไทยจำนวนหนึ่งจำเป็นต้องเลือกเข้าสังกัดภายหลังรามัญนิกายถูกประกาศยุบเลิกโดยพระราชบัญญัติลักษณะปกครองคณะสงฆ์ ร.ศ. 121 พ.ศ. 2445 โดยรัชกาลที่ 5 (สุเชาว์ พลอยชุม. 2544) ส่วนหนึ่งเกิดจากการรับรู้ว่า ธรรมยุติกนิกายที่ผ่านการสถาปนาขึ้นโดยมีพระมอญเป็นแม่แบบ มีวัตรปฏิบัติที่ใกล้เคียงกับรามัญนิกาย แต่ไม่ว่าอย่างไรก็ตาม วัดมอญในประเทศไทยทั้งสองนิกายก็มักทำกิจกรรมทางวัฒนธรรมมอญร่วมกันโดยไม่มีการแบ่งแยก (พระมหาจรัญ ญาณจารี. 2548) และยังคงเรียกวัดมอญในเมืองไทยทั้งสองนิกายรวมกันว่า “วัดมอญ” ไม่ได้ให้ความสำคัญกับความแตกต่างทางนิกายแต่อย่างใด ส่งผลให้ภาพลักษณ์ดังกล่าวได้รับการส่งผ่านไปยังรามัญนิกายและธรรมยุติกนิกายในประเทศเมียนมา ก่อให้เกิดความร่วมมือในการฟื้นคืนรามัญนิกายในประเทศเมียนมาในปัจจุบัน โดยเป็นความร่วมมือของพระสงฆ์และฆราวาสชาวมอญทั้งในประเทศไทยและเมียนมา (อรวรรณ ทับสกุล. 2547) ทั้งอย่างเป็นทางการและไม่เป็นทางการ

3. การฟื้นคืนรามัญนิกายในรามัญประเทศ

ทุกครั้งที่กษัตริย์พม่ามีชัยชนะเหนืออาณาจักรมอญก็มักจะทำการทำลายพุทธศาสนาของมอญไปในคราวเดียวกัน ดังจะพบได้ในรัชกาลพระเจ้านันทบุเรง (พ.ศ. 2124 – 2140) ที่บังคับพระมอญให้สึกออกมาเป็นทหารหรือในรัชกาลพระเจ้าอลองพญา (พ.ศ. 2395–2403) ที่สั่งจับพระมอญประหารชีวิต เป็นเหตุให้พระมอญจำนวนมากพากันอพยพเข้ามาตั้งรกรากประเทศ (สุภรณ์ โอเจริญ. 2541) ส่งผลให้พุทธศาสนาแบบมอญในพม่าประเทศอ่อนแอลงเป็นลำดับ กระทั่งการเดินทางของธรรมยุติกนิกายเข้าสู่รามัญประเทศเมื่อปี พ.ศ. 2419 เป็นช่วงเวลาที่สถานการณ์ของรามัญนิกายและ “ความเป็นมอญ” ในรามัญประเทศอยู่ในสภาวะใกล้สูญหาย โดยในเวลานั้นก็ได้มีพระมอญจากเมืองไทยหลายรูปเดินทางเข้ามาสมทบเพื่อสอนหนังสือและฟื้นฟูรามัญนิกายด้วย เช่น พระอาจารย์หิน ปุ่ปรั่มโม เจ้าอาวาสวัดศาลาแดงเหนือ พระปทุมเถรสถาน วัดปทุมทอง ปทุมธานี (. 1360; . 1374) ภายหลังพม่าตอนเหนือตกเป็นอาณานิคมอังกฤษเบ็ดเสร็จเด็ดขาดในปี พ.ศ. 2428 เป็นผลให้ในปี พ.ศ. 2434-2435 ชาวมอญ

จากราชบุรีจำนวนหนึ่งได้ลักลอบอพยพกลับรามัญประเทศ รัชกาลที่ 5 โปรดเกล้าฯ ให้กองทัพติดตามกลับคืนและหาทางป้องกันกวดขันให้เข้มแข็งยิ่งขึ้น (กองจดหมายเหตุแห่งชาติ. 2434) ซึ่งก่อนหน้านั้นในปี พ.ศ. 2396 หลังอังกฤษเข้ายึดพม่าตอนใต้ซึ่งเป็นพื้นที่รามัญประเทศไว้ได้แล้ว ได้มีชาวมอญจำนวนหนึ่งอพยพกลับไปเนื่องจากไว้อังกฤษมากกว่าพม่า นั่นคือชาวมอญบ้านโรงเรือ 12 ครอบครัวหนีออกจากแขวงเมืองตากและอุทัยธานีและมอญจากเมืองมะละแหม่งลอบเข้ามาซุกซ่อนญาติพี่น้องแถบเมืองกาญจนบุรีและราชบุรีกลับรามัญประเทศ เป็นเหตุให้ทางการสยามต้องออกติดตามเช่นกัน เนื่องจากเกรงว่าชาวมอญเหล่านี้จะกลับไปเป็นกำลังของพม่าและอังกฤษ (หอสมุดแห่งชาติ. 2364; หอสมุดแห่งชาติ. 2396)

หลังจากที่พระมอญจากเมืองไทยเข้าไปปฏิรูปคณะสงฆ์มอญในรามัญประเทศจึงมีผู้เข้ามาบรรพชาอุปสมบทและศึกษาเล่าเรียนพระปริยัติธรรมจำนวนมาก ศาสนา ภาษา และวัฒนธรรมประเพณีมอญจึงได้ฟื้นคืนกลับขึ้นมาอีกครั้ง ทว่าในปัจจุบัน สถานการณ์ได้เปลี่ยนแปลงไป ชาวมอญในแต่ละพื้นที่มีต้นทุนทางวัฒนธรรมที่ใกล้เคียงกัน บุคลิกลักษณะเฉพาะของตน มอญที่ถูกกดไว้ก็เผยขึ้นมาอีกครั้ง อย่างที่มหาเถรียนเขียนจดหมายและส่งถึงพระอาจารย์หิน ปู่ป้อมโม เจ้าอาวาสวัดศาลาแดงเหนือ ปทุมธานี ความว่า “ในบรรดามอญกับมอญนั้น เป็นเหมือนบุคคลที่มีไม้พายเอาเท้าราน้ำ” (. 1360; . 1374) หรือในสถานการณ์ของกองทัพมอญกู้ชาติ ที่ น.อ.อานนท์ ปุณศรีกรกาภา ผู้นำกบฏแมนฮัตตัน ได้เข้าไปสัมผัสกับผู้นำกองทัพรศรมอญใหม่ก็เกิดข้อสังเกตเช่นเดียวกันว่า “ความสามัคคีของบรรดาผู้นำฝ่ายทหาร และฝ่ายการเมืองในขบวนการกบฏอิสรภาพมอญน่าจะไม่มีอยู่ในระดับที่ราบรื่นดีนัก...” (สุนทร ศรีปานเงิน. 2542) สะท้อนอุปนิสัยเชิงลบในการทำงานร่วมกันของชาวมอญซึ่งมีมาอย่างยาวนาน ดังที่ปรากฏว่าในบางพื้นที่ของรามัญประเทศในปัจจุบัน โดยเฉพาะในแถบเมืองรี (เย) คณะสงฆ์ธรรมยุติกนิกายไม่ได้รับการยอมรับนัก ดังนั้น การพิจารณาสร้างวัดนิกายธรรมยุตจะต้องสร้างในหมู่บ้านที่ยังไม่มีวัด แต่หากมีที่ดินและเจ้าภาพแล้วจะขออนุญาตสร้างได้ง่าย เช่นที่ศิษย์ในสำนักเรียนมหาเถรียนระบุ “หากกรณีมีวัดอยู่แล้ว โดยเฉพาะวัดต่างนิกาย จะไม่ได้รับอนุญาตให้สร้างวัดมหาเถรียน เพราะมักจะทำให้เกิดความขัดแย้งขึ้นเสมอ ในเรื่องของการแย่งมวลชนเพราะชาวบ้านนิยมพระมหาเถรียน” (พระภิกษุณนทะเล. 2559; ออง ตาน. 2563)

คณะสงฆ์ธรรมยุติกนิกายยังคงมีแนวคิดที่จะสร้างวัดธรรมยุตเพิ่มขึ้นแบบค่อยเป็นค่อยไปอย่างที่ว่าพระธรรมยุตนั้นมักพูดเสมอว่า “ไม่ค่อยมีเงิน” โดยวัตถุประสงค์ในการสร้างมอญวัดธรรมยุตในยุคหลังที่เริ่มฟื้นคืนความเป็น “มอญ” ผ่านนิกายธรรมยุตให้กลับคืนความเป็น “รามัญนิกาย” โดยมากมีเป้าหมายเพื่อการสืบทอดพระพุทธศาสนา เป็นสถานที่พักแรมของผู้แสวงบุญและพักอาศัยของนักศึกษาทั้งพระสงฆ์สามเณรที่ศึกษาเล่าเรียนพระปริยัติธรรม และการรักษาวัฒนธรรมมอญเป็นสำคัญ (พระภิกษุวะรินแตะ. 2559)

นอกจากที่กล่าวข้างต้นแล้ว วัดธรรมยุตที่สร้างขึ้นนอกพื้นที่รามัญประเทศเดิม เช่น ในเมืองมณฑลทะเลย์ หรือในตัวเมืองใหญ่ที่มีวัดรามัญนิกายและวัดธรรมยุติกนิกายอยู่แล้ว เช่น เมืองย่างกุ้ง มะละแหม่ง แต่ในกรณีของวัดจายจกซอยโหม่น เมืองมณฑลทะเลย์ แม้จะสามารถประกาศความเป็นวัดมอญได้ แต่ไม่สามารถประกาศความเป็นวัดธรรมยุตได้ เนื่องจากถูกร้องขอจากคณะกรรมการสงฆ์ที่ดูแลนครวัดในพื้นที่ ด้วยเกรงว่าจะเกิดความแตกแยกระหว่างนิกายขึ้น (พระภิกษุอายุโหม่น. 2559) ภาพลักษณ์ของพระมอญที่มีบทบาทสำคัญในการฟื้นฟูพุทธศาสนาแบบมอญตลอดจนภาษาและศิลปวัฒนธรรมมอญในประเทศเมียนมาจึงมักติดอยู่กับพระรามัญนิกาย (Za Wa Na. 2018)

ประชากรเมียนมาในปี พ.ศ. 2563 มีทั้งสิ้น 53 ล้านคน นับถือศาสนาพุทธนิกายเถรวาท ร้อยละ 80 ที่เหลือนับถือศาสนาคริสต์ อิสลาม ฮินดู และอื่น ๆ ทั่วประเทศมีวัดพุทธทั้งสิ้น 50,000 วัด และแม้เมียนมาจะมีนิกายทางพุทธศาสนาจำนวนมากแต่รัฐบาลให้การรับรองเพียง 9 นิกาย ได้แก่ สุธรรมมา (Thudamma) ชเวจิน (Shwegyin) มหาทวาระ (Mahadwaya) มุละทวาระ (Muladwaya) เวฬุออน (Weiluwun) แงตวิน (Mahasatipatthana Hngettwin) กะโตะ (Ganavimut-Gado) อะนุกชาวทวาระ (Anaukchaung Dwaya) และธรรมยุต (Dhammayuttika) หรือนิกายมหาเถร (วีรัช นิยมธรรม และอรนุช นิยมธรรม. 2551)

ในส่วนของนิกายสุธรรมมาและชเวจินได้เป็นนิกายหลักภายหลังจากเมียนมาได้รับเอกราช จากอังกฤษเมื่อ พ.ศ. 2491 โดย นิกายชเวจิน เป็นนิกายที่มีระเบียบแบบแผนและการจัดการองค์กร ที่ดี และแม้ว่าพระมอญในบรรดาวัดมอญต่าง ๆ ซึ่งส่วนใหญ่สังกัดอยู่ในนิกายสุธรรมมาจะรวมตัวกัน และเรียกกันเองว่า “รามัญนิกาย” แต่ทางการเมียนมาไม่ประกาศรับรอง อ้างว่าพระมอญนิกายนี้ พัวพันกับการเมือง ซึ่งนิกายของพระมอญในรามัญประเทศที่แตกต่างกันนี้เนื่องมาจากการเข้ามาของ ธรรมยุติกนิกายจากเมืองไทย

“เมื่อก่อนมอญไม่ได้แยกพุทธศาสนาเป็นนิกาย เพราะมีนิกายเดียวคือเถรวาท แต่คนอื่น เรียกแบบที่มอญปฏิบัติว่ารามัญนิกาย เช่นเดียวกับคนสยาม เพราะเป็นแบบเฉพาะของรามัญ ในขณะที่พม่ารับรามัญนิกายไปจากมอญและเรียกว่า สุธรรมมา ซึ่งมอญไม่ได้เรียกอย่างที่พม่าเรียก แต่ภายหลังเมื่อเกิดนิกายมหาเถรขึ้น มอญจึงเรียกรามัญนิกายซึ่งเป็นนิกายเก่าของคณะสงฆ์มอญ หรือ สุธรรมมา ที่เป็นของคณะสงฆ์พม่าว่า เกินอะโหน่ง แปลว่า “นิกายใหญ่” ซึ่งก็คงทำนองเดียวกับที่คนไทยเรียกนิกายเถรวาทว่า มหานิกาย...ซึ่งพวกที่เริ่มเรียก เป็นพวกพระมอญที่มาจากเมือง สยาม...” (พระภิกษุธรรมมาจริยะ. 2559)

เป็นที่สังเกตว่าคำเรียก “มหานิกาย” ในประเทศไทย กับ “เกินอะโหน่ง” หรือนิกายใหญ่ ในรามัญประเทศล้วนเป็นคำที่ใช้เรียกพุทธศาสนาเถรวาทลัทธิลังกาวงศ์เดิม โดยคำนี้มีรากศัพท์มาจาก ภาษาบาลี มหุต + นิกาย แปลว่า “หมู่ใหญ่” หรือ “พวกมาก” เนื่องจากเป็นนิกายที่มีมาก่อนและมีคนนับถือมาก (กระจำจัน พโทธิ. 2528ก) เหมือนกันทั้งในสยามประเทศและรามัญประเทศ

ชาวมอญในรามัญประเทศส่วนใหญ่นับถือพุทธศาสนานิกายเถรวาท โดยมีวัดมอญทั้งสิ้น 957 วัด แยกออกเป็นวัดรามัญนิกาย 877 วัด และธรรมยุติกนิกาย 80 วัด นอกจากนี้ เอกสารทำเนียบ คณะสงฆ์รามัญนิกายประจำปี 2558 (. 2558) และเพชรามัญคดี (อาโต๊ด. 2563) ระบุว่ามอญนิกายทั่วโลก 1,291 วัด ส่วนวัดธรรมยุติกนิกายจำนวน 80 วัด มีเฉพาะในประเทศเมียนมา และพบว่า วัดรามัญนิกายและวัดธรรมยุติกนิกายส่วนใหญ่อยู่ในพื้นที่รัฐมอญ (Mon State) เว้นแต่วัดรามัญนิกาย ที่มีมากในไทย นอกนั้นกระจายอยู่ในเมืองสำคัญ ๆ ของเมียนมา ส่วนวัดธรรมยุต (มหาเถร) ไม่พบใน ต่างประเทศ

เมื่อจำแนกวัดรามัญนิกายและวัดธรรมยุติกนิกายในเมียนมาออกตามเมืองและรัฐแล้วจะ พบว่า วัดมอญส่วนใหญ่จะอยู่ในเขตรัฐมอญ ได้แก่ วัดรามัญนิกาย 721 วัด จากทั้งหมด 877 วัด และ วัดธรรมยุติกนิกาย 65 วัด จากทั้งหมด 80 วัด (. 1376) โดยจะพบว่า ในเมืองรี (เย) เป็นเมืองที่มี วัดรามัญนิกายมากที่สุดคือ 169 วัด ขณะที่ไม่มีวัดธรรมยุตอยู่ในเมืองนี้ (. 1374) เนื่องจากเป็นพื้นที่ ซึ่งวัดธรรมยุตไม่สามารถเข้าถึงได้ (พระภิกษุพนทะปาละ. 2559) และยิ่งพบว่าในเมืองรี (เย) นี้ มีร้าน จำหน่ายสบงจีวรขนาดใหญ่และทันสมัย มีการขึ้นป้ายโฆษณาภาษามอญหน้าร้านว่า “สบงจีวรรามัญ นิกาย” เป็นการเฉพาะจำนวนหลายร้าน

วัดธรรมยุตในแต่ละเมืองและรัฐ แม้จะมีสายการปกครองที่เข้มแข็ง มีการดูแลบังคับบัญชาที่ค่อนข้างทั่วถึงและเป็นระเบียบแบบแผน (พระภิกษุราหุล. 2559) ทว่าแต่ละวัดก็มีลักษณะทางกายภาพและบริบททางสังคมที่แตกต่างกัน ทำให้มีการปรับตัวให้เข้ากับบริบทแวดล้อม ซึ่งสามารถจำแนกวัดธรรมยุตออกได้เป็น 2 ลักษณะ ได้แก่ วัดประจำหมู่บ้าน และวัดนิคมอาคารรวม

วัดประจำหมู่บ้าน คือ วัดในชนบทที่มีอาณาบริเวณ อาคารเสนาสนะสงฆ์แยกออกจากกันตามประเภทการใช้งาน เช่น กุฏิ หอฉัน โบสถ์ และวิหาร วัดในลักษณะนี้จะมีชาวบ้านดูแลปฏิบัติวิญญูการ

วัดนิคมอาคารรวม คือ วัดในเมือง ตั้งอยู่ในอาคารแนวตั้งไม่มีอาณาบริเวณ กุฏิสงฆ์ โบสถ์ วิหาร หอฉัน และหอสวดมนต์รวมกันอยู่ในอาคารหลังเดียว โดยจะต้องอยู่ในพื้นที่ซึ่งทางการอนุญาต จึงมีวัดของทุกนิกายและทุกชาติพันธุ์จำนวนมากอยู่ปะปนกัน ลักษณะเป็นนิคมวัด (พระภิกษุอายุโหม่น น. 2559) ในนิคมวัดมีบ้านเรือนฆราวาสแทรกอยู่ไม่มากนัก จึงจำเป็นต้องผ่อนปรนเรื่องวัตรปฏิบัติ เช่น การใช้ภาษาพม่าในการสวดหรือประกอบพิธีกรรมในบางครั้ง การต้องจ้างพ่อครัวไว้ทำอาหาร เนื่องจากปริมาณวัดมีมาก อาหารบิณฑบาตไม่พอฉัน รวมทั้งความเคร่งครัดในพระธรรมวินัย เช่น วัดธรรมยุตในเมืองอย่างกึ่ง มีพระพม่ารวมอยู่ด้วย สามารถชมโทรทัศน์ มหรสพ และหยิบจิบปัจจัยได้ (พระภิกษุภาวิสระ. 2559; พระภิกษุวิระ. 2559)

แม้วัดธรรมยุตินิกายและวัดรามัญนิกายจะไม่ได้กีดกันคนต่างชาติพันธุ์เข้าอุปสมบท แต่เนื่องจากภาษาที่ใช้ในการอุปสมบท สวดมนต์ การประกอบพิธีกรรม ตลอดจนการเรียนพระปริยัติธรรมล้วนแล้วแต่เป็นภาษามอญ ทำให้แทบไม่มีคนต่างชาติพันธุ์เข้ามาอุปสมบทในนิกายธรรมยุต (พระภิกษุวิระ. 2559) นอกจากในรายที่มีความศรัทธาและความพยายามศึกษาเรียนรู้ภาษามอญอย่างแท้จริง (อาดิจจะมหาเถระ. 2559) จากเหตุผลดังกล่าวนี้ ทำให้วัดธรรมยุตมีภาพลักษณ์เป็นวัดนิกายมอญ หรือเรียกได้ว่า เป็นวัดของกลุ่มชาติพันธุ์มอญ ทำให้วัดมอญเหล่านี้กลายเป็นพื้นที่แสดงออกซึ่งอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมมอญอย่างเปิดเผย

อภิปรายผล

กล่าวได้ว่า จารึกกลีขานีของพระเจ้าธรรมเจดีย์ที่บันทึกเรื่องราวพุทธศาสนาที่เก่าที่สุดของอุษาคเนย์และใช้อ้างอิงประวัติศาสตร์พุทธศาสนาของทุกชาติในอุษาคเนย์ (พระเจ้าธรรมเจดีย์. 2468) ส่งผลให้สถานะของรามัญนิกายจากรามัญประเทศได้รับการเชื่อถือจากชนชั้นนำของสยามว่าสืบทอดมาจากพุทธศาสนาเถรวาทดั้งเดิมแห่งคณะมหาวีรลัทธิลังกาประเทศดังที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ใช้รามัญนิกายเป็นแม่แบบในการสถาปนารวมธรรมยุตินิกาย โดยการอ้างอิงวัตรปฏิบัติของพระสงฆ์และแบบแผนรามัญนิกาย ดังปรากฏอยู่ในประวัติคณะธรรมยุต (2547) แม้กระทั่งการบวชช้ด้วยพระภิกษุมอญภายในอุโบสถกลางน้ำ (อุทกสีมา) เพื่อให้แน่ใจว่าเป็นศิษย์พระตถาคตอันบริสุทธิ์แท้จริง แต่กระนั้น ประวัติรามัญนิกายที่ปรากฏในเอกสารไทยยุคต่อมาก็มักจะขาดหายเมื่อรามัญนิกายถูกยุบเลิกในสมัยรัชกาลที่ 5 (สุเชาวน์ พลอยชุม. 2544) แม้ว่าในทางปฏิบัติความเป็นรามัญนิกายของพระมอญในประเทศไทยยังดำรงอยู่ภายใต้คณะสงฆ์ธรรมยุตในนาม “รามัญธรรมยุต” (ปัจจุบันมีวัดมอญที่ประกาศตนเป็นรามัญธรรมยุตทั้งสิ้น 31 วัด) และเมื่อมาเยือนได้บวชใหม่ในรามัญประเทศก็ได้กลับมาทำพิธีบวชช้ยังสำนักวัดบวรนิเวศของพระอาจารย์ เพื่อให้แน่ใจว่าสืบทอดแบบแผนธรรมยุตินิกายที่มีแม่แบบจากรามัญนิกายอย่างถูกต้อง จึงน่าจะเชื่อได้ว่า ไม่เพียงการ

อ้างอิงความเป็นธรรมยุดิกนิกายที่มีรามัญนิกายเป็นแม่แบบเท่านั้น แต่เนื่องจากธรรมยุดิกนิกายของสยามประเทศได้รับการสถาปนาโดยกษัตริย์ซึ่งระบุพระองค์ว่าสืบเชื้อสายมอญ (จอมเกล้าเจ้าอยู่หัว. 2532) ทั้งที่การสถาปนานิกายขึ้นใหม่นั้นเป็นการผิดไปจากพุทธวัจนะ “เป็นสาเหตุแห่งความขัดแย้งขององค์กรคณะสงฆ์ไทยในเวลาต่อมา (กระจาง นันทโพธิ. 2528ข)” ซึ่งน่าจะเชื่อได้ว่า มหาเถรซึ่งเป็นผู้ที่แตกฉานในพระธรรมวินัย (วัดบวรเมตตา. 2534) ย่อมตระหนักดีเช่นกันว่าเป็นการทำลายสงฆ์ ด้วยการยุยงให้สงฆ์แตกแยกออกเป็นหมู่เหล่า เข้าข่ายสังฆเภทตามหลักกอนันตริยกรรม และผู้ทำอนันตริยกรรมจะต้องตกมหานรกเวจี นรกขุมที่ลึกที่สุด (พระพรหมโมลี. 2545) แต่กระนั้นปัจจัยเรื่องอุดมการณ์ชนชาติอาจส่งผลให้มหาเถรเลือกใช้ความศรัทธามหาชนที่มีต่อธรรมยุดิกนิกายอันมีแม่แบบมาจากรามัญนิกายและสถาปนาขึ้นโดยกษัตริย์ในการอ้างอิงความเป็นมอญผ่านธรรมยุดิกนิกายเพื่อการฟื้นคืนอุดมการณ์ทางการเมืองของชาวมอญในรามัญประเทศได้อย่างมีพลัง แม้ว่าความศรัทธาของศาสนิกชนเริ่มแรกออกจะมุ่งไปที่ตัวบุคคลคือ “มหาเถร” เนื่องจากมหาชนนิยมเรียกนิกายนี้ว่า “เกินแหะฮาเถร” หรือ “นิกายมหาเถร” ขณะที่บางคนแทบไม่รู้จัก “ธรรมยุดิกนิกาย” ชื่อที่เป็นทางการ (พระอภิมาธัชชระรัตคุรุ อาติจจะมหาเถระ. 2559)

ปัจจุบัน พระมอญในประเทศเมียนมามีความพยายามในการฟื้นคืนรามัญนิกายขึ้นอย่างต่อเนื่อง นับตั้งแต่สมัยอังกฤษปกครองมาในฐานะอาณานิคม โดยพบว่า มีการสำรวจและเพิ่มรายชื่อในทะเบียนวัดรามัญนิกายทุกปี วัดที่สร้างหรือบูรณะใหม่มักจะเขียนป้ายหรือปูนปั้นอักษรมอญคำว่า “รามัญนิกาย” คู่กับชื่อวัดเสมอ (องค์ บรรจุน. 2561) แม้รัฐบาลเมียนมาไม่มีนโยบายให้การรับรองนิกายใหม่เพิ่มเติม โดยเฉพาะรามัญนิกายซึ่งถูกขึ้นบัญชีดำในฐานะนิกายที่ให้การสนับสนุนกิจกรรมทางการเมืองของพรรครัฐมอญใหม่ (New Mon State Party) กองกำลังกู้ชาติของมอญ (สุนทรศรีปานเงิน. 2542; พระภิกษุธรรมมาจริยะ. 2563) สอดคล้องกับงานวิจัยของพระภิกษุ Za Wa Na (2018) นักศึกษาจาก Ramannaratha Buddhist University ประเทศเมียนมา ที่พบว่าคณะสงฆ์รามัญนิกายในรัฐมอญ ประเทศเมียนมามีแนวโน้มที่จะแสดงบทบาทสำคัญในการฟื้นฟูพุทธศาสนาแบบมอญตลอดจนภาษาและศิลปวัฒนธรรมมอญ แต่ก็ไม่ได้กล่าวถึงพระธรรมยุดิกนิกายว่าได้มีบทบาทในกรณีดังกล่าวนี้แต่อย่างใด ข้อนี้ก็น่าเชื่อได้ว่า ส่วนหนึ่งเกิดจากการที่ผู้วิจัยเป็นพระรามัญนิกายที่เป็นส่วนหนึ่งของความไม่ลงรอยระหว่างนิกายดังกล่าวแล้ว จึงอาจจใจเล็งที่จะกล่าวถึงบทบาทของคณะสงฆ์ธรรมยุดิกนิกาย ประการสำคัญ คณะสงฆ์ธรรมยุดิกนิกายเป็นนิกายที่มีภาพลักษณ์ของความสมถะ สारวม และเคร่งครัดในพระธรรมวินัยแบบ “ธรรมยุด” มีมหาชนทั้งชาวมอญและพม่าล้อมใสศรัทธา รวมทั้งทางการเมียนมาให้การรับรองอย่างเป็นทางการ พระธรรมยุดิกนิกายจึงต่างระมัดระวังบทบาทของตนที่จะแสดงออก ต่างจากพระรามัญนิกายที่มักจะขับเคลื่อนกิจกรรมทางวัฒนธรรมมอญของตนอย่างค่อนข้างเปิดเผย อย่างไรก็ตาม แม้ว่าวรรณกรรมที่เกี่ยวข้องกับพุทธศาสนากระแสหลักทั้งในประเทศไทยและเมียนมาในปัจจุบันจะไม่ให้การรับรองสถานะของรามัญนิกาย แต่ในทางปฏิบัติรามัญนิกายของทั้งสองประเทศกลับยังคงดำรงอยู่ โดยเฉพาะอย่างยิ่งรามัญนิกายในประเทศเมียนมาที่มีการขยายตัวอย่างเป็นรูปธรรมยิ่งขึ้นในทุกขณะ

สรุป

ชาวมอญในรามัญประเทศและในสยามประเทศมีอัตลักษณ์สำคัญคือความเคร่งครัดในพุทธศาสนาและความยึดมั่นในผีบรรพชน (Halliday. 1913; Smithies. 1986) แม้การพ่ายแพ้สงครามที่ส่งผลให้สูญเสียดินแดนเอกราชไปกว่า 250 ปี แต่วัฒนธรรมประเพณีตลอดจนประวัติศาสตร์มอญยังคงได้รับการสืบทอดจากรุ่นสู่รุ่น (สุภรณ์ โอเจริญ. 2541) ยังพบได้ว่าสังคมชนบทยังคงให้ความสำคัญกับสถาบันสงฆ์ วัดจึงยังคงมีบทบาทสำคัญในฐานะศูนย์รวมจิตใจ โดยมีพระเป็นเครื่องมือสำคัญในการกระตุ้นเตือนความเป็นมอญ (องค์ บรรจุน. 2549) เมื่อสภาวะโลกาภิวัตน์เช่นปัจจุบันส่งเสริมให้พลเมืองโลกเคารพในความแตกต่างหลากหลาย ชาวมอญจึงเป็นส่วนหนึ่งที่แสดงออกซึ่งอัตลักษณ์ของตนผ่านกิจกรรมด้านวัฒนธรรมรวมทั้งการฟื้นคืนรามัญนิกาย และรามัญนิกายที่กลายรูปเป็นธรรมยุติกนิกายอันมีแม่แบบมาจากพุทธศาสนาแบบมอญก็ถูกใช้ประโยชน์รับใช้อุดมการณ์ทางการเมืองในรามัญประเทศเช่นเดียวกับจุดกำเนิดของธรรมยุติกนิกายในสยามประเทศซึ่งรัชกาลที่ 4 ทรงประสบความสำเร็จ ดังที่นฤมล ชีร์วัฒน์ (2525) ชี้ให้เห็นว่า การก้าวเข้าสู่อำนาจทางการเมืองของภิกษุเจ้าฟ้ามงกุฎเกิดจากการนำความสัมพันธ์ระหว่างพุทธศาสนากับการเมืองมาปรับใช้กับสถานะของพระองค์ นอกจากการเปลี่ยนผ่านของพุทธศาสนาสู่ดินแดนต่าง ๆ โดยเฉพาะภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ที่มักดำเนินควบคู่ไปกับนโยบายทางการเมืองและการค้า ยังเป็นการแผ่ผังแนวคิดอยู่ในการดำเนินชีวิต ดังปรากฏในงานศึกษาเรื่อง “ศรัทธาข้ามพรมแดน: ศิลปวัฒนธรรมพิจารณา ก้าวข้ามภูมิศาสตร์ ศาสนา กาลเวลา และชาติพันธุ์” (รุ่งโรจน์ ธรรมรุ่งเรือง. 2559) ดังจะพบว่าชาวมอญหรือกลุ่มชาติพันธุ์อื่นใดที่มาจากประเทศเมียนมาที่มีสถานะแรงงานต่างด้าวในสังคมไทยสามารถใช้ศรัทธาในพุทธศาสนาผ่านวัตรปฏิบัติที่เคร่งครัด กิจกรรมการทำนุบำรุงวัฒนธรรมประเพณี และการก่อสร้างสถาปัตยกรรมทางพุทธศาสนาด้วยศิลปะแบบมอญ-พม่าในวัดของชาวไทย กระทั่งชาวไทยให้การยอมรับ สามารถก้าวข้ามอคติที่เกิดจากความแตกต่างทางชนชาติและประวัติศาสตร์บาดแผลที่ปรากฏในแบบเรียนระหว่างไทยและพม่ามาอย่างยาวนาน เหล่านี้ชี้ให้เห็นว่า พรมแดนทางภูมิศาสตร์ที่แบ่งแยกผู้คนออกเป็นประเทศต่าง ๆ ไม่อาจขวางกั้นพลังศรัทธา เนื่องจากผู้คนเดินทางไปมาหาสู่กันตลอดเวลา ทำให้เกิดการถ่ายเทแลกเปลี่ยนศิลปะและวัฒนธรรมระหว่างกัน และการข้ามพรมแดนมิได้เพิ่งเกิดขึ้น โดยปรากฏหลักฐานการเชื่อมโยงผู้คนตามเส้นทางของรามัญนิกาย ณ จุดตั้งต้นจากรามัญประเทศ ก่อนส่งผ่านมายังสยามประเทศ ที่ก่อเกิดเป็นพุทธศาสนาเถรวาท (มหานิกาย) หรือ “รามัญนิกาย” การปฏิรูปพุทธศาสนาโดยมีรามัญนิกายเป็นแม่แบบในรัชกาลที่ 4 นำมาซึ่ง “ธรรมยุติกนิกาย” และที่น่าสนใจยิ่งกว่าก็คือ จากการเดินทางของรามัญนิกายในรูปของธรรมยุติกนิกายที่มีพระมอญเป็นแม่แบบได้เดินทางจากสยามประเทศกลับสู่รามัญประเทศ รามัญนิกายซึ่งครั้งหนึ่งกษัตริย์พม่าเคยทำลายได้กลายรูปเป็นธรรมยุติกนิกาย 1 ใน 9 นิกายที่รัฐบาลเมียนมาในปัจจุบันให้การรับรอง ส่งผลให้เกิดกระแสฟื้นฟูรามัญนิกายที่กำลังเสื่อมถอยภายใต้การปกครองราชสำนักพม่ากระทั่งเป็นที่ยอมรับของชาวมอญและพม่าในประเทศเมียนมา กรณีนี้สะท้อนรากร่วมทางวัฒนธรรมที่มีพุทธศาสนา นิกายเถรวาทเป็นแก่นแกน เชื่อมโยงวัฒนธรรมของสองประเทศตลอดจนประเทศเพื่อนบ้านในภูมิภาค ในฐานะมรดกทางวัฒนธรรมอันเป็นลักษณะร่วมดังกล่าวนี้สามารถต่อยอดการศึกษาและการสร้างเรื่องเล่า (Storytelling) เพื่อประโยชน์และความมั่นคงทางด้านเศรษฐกิจ สังคม และการเมืองของภูมิภาคได้อย่างมั่นคงและยั่งยืน

เอกสารอ้างอิง

- กระจ่าง นันทโพธิ์. (2528ก). การปกครองคณะสงฆ์ไทย. กรุงเทพฯ: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- _____ . (2528ข). **มหานิกาย-ธรรมยุต ความขัดแย้งภายในของคณะสงฆ์ไทยกับการ
ล่องเสพอ่านาจอปกครองระหว่างฝ่ายอาณาจักรและศาสนจักร.** กรุงเทพฯ: สันติธรรม.
- กองจดหมายเหตุแห่งชาติ. (2434). **แฟ้ม ม.5.1ก./31 เรื่องพวกราษฎร์แขวงเมืองราชบุรีหนีออกไป
นอกพระราชอาณาเขต ร.ศ.109-110.** กรุงเทพฯ: สำนักจดหมายเหตุแห่งชาติ.
- กี ฐานิสสร. (2518). **ประวัติคณะสงฆ์ไทยกับธรรมยุติกบิหาร.** กรุงเทพฯ: มณีกรวิทยา.
- คณะธรรมยุต. (2547). **ประวัติคณะธรรมยุต.** นครปฐม: มหามกุฏราชวิทยาลัย.
- นฤมล ธีรวัฒน์. (2525). **พระราชดำริทางการเมืองของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว.**
วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต (ประวัติศาสตร์). กรุงเทพฯ: คณะอักษรศาสตร์
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. ถ่ายเอกสาร.
- พระธัมมานันทมหาเถระ. (2534). **การศึกษาพระพุทธศาสนาในประเทศพม่า.** วิทยานิพนธ์ปริญญา
พุทธศาสตรมหาบัณฑิต (พุทธศาสนา). พระนครศรีอยุธยา: คณะพุทธศาสตร์ มหาวิทยาลัย
มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. ถ่ายเอกสาร.
- พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว. (2532). **พระราชหัตถเลขาพระราชทานแก่เซอร์ จอห์น
เบาวริง. ประวัติศาสตร์บางเรื่องในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว.** บรรณาธิการ
โดย ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยา. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร.
- พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว. (2513). **พระบรมราชาวาทในรัชกาลที่ 5 พระราชทาน
แก่พระเจ้าลูกยาเธอ และหลักราชการ พระราชนิพนธ์ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว.**
พระนคร: กรมศิลปากร.
- พระปัญญาสาณี. (2506). **ศาสนวงศ์ หรือ ประวัติศาสตร์: พิมพ์เนื่องในงานพระราชทานเพลิงศพ
สมเด็จพระพุฒาจารย์.** กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร.
- พระพรหมโมลี, (วิลาศ ญาณวโร). (2545). **กรรมที่ปณี.** กรุงเทพฯ: พิมพ์ลักษณ์.
- พระมหาช่วง อุเจริญ. (2540). **พงศาวดารชนชาติมอญ. อนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพพระครู
ปทุมธรรมโชติ (บุญไทย โชติปาโล).** กรุงเทพฯ: เท็คโพรโมชั่น แอนด์ แอดเวอร์ไทซิ่ง.
- พระเจ้าอรรคมเจดีย์. (2468). **จารึกกัลยาณี.** แปลโดย พระยาพจนสุนทร (เรื่อง อติเปรมานนท์).
พระนคร: ไสภณพิพิธธรรมาคาร.
- มานิต วัลลิลโกตม. (2521). **สุวรรณภูมิอยู่ที่ไหน.** กรุงเทพฯ: การเวก.
- รุ่งโรจน์ ธรรมรุ่งเรือง. (2559). **ศรีทราข้ามพรมแดน.** กรุงเทพฯ: สมาพันธ์.
- วัดบวรเมกมล. (2534). **ประวัติวัดบวรเมกมล.** กรุงเทพฯ: สหมิตรออฟเซท.
- วิรัช นิยมธรรม และ อรุณฯ นิยมธรรม. (2551). **เรียนรู้สังคมวัฒนธรรมพม่า.** พิษณุโลก: มหาวิทยาลัย
นเรศวร.
- วีไลรัตน์ ยังรอด และ ธวัชชัย องค์กรวิเวช. (2559). **ถอดรหัส ภาพผนัง พระจอมเกล้า-ขรัวอินโข่ง.**
กรุงเทพฯ: มิวเซียมเพรส.
- สุนทร ศรีปานเงิน. (2542). **แปดฝนในเมืองมอญ: สารคดีบันทึกประวัติศาสตร์จากประสบการณ์จริง
ผู้นำกบฏแมนฮัตตันตอนล่างการเมือง.** กรุงเทพฯ: สันนิบาตชนชาติมอญ.

- สุภรณ์ โอเจริญ. (2541). **มอญในเมืองไทย**. กรุงเทพฯ: มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์.
- สุเขาว์น พลอยชุม. (2544). **คณะสงฆ์รามัญในประเทศไทย**. กรุงเทพฯ: มหามกุฏราชวิทยาลัย.
- หอสุมุดแห่งชาติ. (2364). **เอกสารตัวเขียนสมุดไทดำ รัชกาลที่ 2 จ.ศ. 1183 เลขที่ 3**. กรุงเทพฯ: สำนักหอสุมุดแห่งชาติ.
- _____. (2396). **เอกสารตัวเขียนสมุดไทดำ รัชกาลที่ 4 จ.ศ. 1215 เลขที่ 47**. กรุงเทพฯ: สำนักหอสุมุดแห่งชาติ.
- องค์ บรรจุน. (2549). **ต้นทางจากมะละแหม่ง**. กรุงเทพฯ: อมรินทร์.
- _____. (2561). **มนุษย์สี่หน้าวังหงสา: บันทึกสนามของนักวิจัยในเมืองมอญ**. กรุงเทพฯ: สมอลดรีม.
- อรวรรณ ทับสกุล. (2547). **หลวงพ่อดตมะ: หลวงพ่อใหญ่ของชาวมอญ**. กรุงเทพฯ: มติชน.
- อาโต้ด. (2563). **วัดมอญในเมืองไทย 397 วัด**. สืบค้นเมื่อ 30 มิถุนายน 2563, จาก <https://www.facebook.com/oneMononeGoal/photos/>.
- Halliday, Robert. (1913). Immigration of the Mons into Siam. *JSS* 10. Part 3: 1-14.
- Smithies, Michel. (1986). Village Mons of Bangkok. **The Mons: Collected Articles from The Journal of Siam Society**. Bangkok: The Siam Society.
- Za Wa Na, Ven. (2018). The Trend of the Role of Ramanna Nikaya in the Next Decade in Mon State. **The Journal of International Association of Buddhist Universities (JIABU)**. 11(3): 194-211.
- အာဒိစ္စ, ထေရဝုဒ္ဓိ. (1323). အတ္ထုပ္ပတ္တိအဘိဓမ္မာမဟာယျော့နိ: မွဲဟာန်ကျော် သွာဝဉ်ဥပဒေ ဂိုဏ်းမဟာယျော့နိ သက္ကရာဇ် ၁၂၃၇ ဟန်လပ် ဂိုဏ်းမဟာယျော့နိရောင်. မတ်မလီ: ဟ.မ.ရ.
- ကကျော်ရာမညဓမ္မာစရိယ ရာမညနိကာယပရိယတ္တိ. (1376). စရင်လုပ်ဒဂိုန်ကကျော်သင်ရာမည နိကာယ အလုံတို့ရဲချင်မန်. လဂုင်: ဟ.မ.ရ.
- ဂိုန်မဟာယျော့နိဓမ္မပုတ္တိနိကာယ. (1374). စရင်လုပ်ဒဂိုန်ဝင်အလုပ်ဂိုန်မဟာယျော့နိ ဓမ္မပုတ္တိ နိကာယ. မတ်မလီ: ဟ.မ.ရ.
- _____. (1377). စရင်လုပ်ဒဂိုန်ဝင်အလုပ်ဂိုန်မဟာယျော့နိ ဓမ္မပုတ္တိနိကာယ. မတ်မလီ: ဟ.မ.ရ.
- ပါလိတ, ဘဒ္ဒန္တမှာတေရ်. (1349). ပြိုကိုတ် ကြဲလိက်တွဲကလျာဏီ. ကွာဝက်: ဟ.မ.ရ.
- ဘာကဒီ. (1360). လိက်ကွပ်သမ္ဘိသဘင်သွာန်သုံလိက်ကျော်ကလောင်လိက်အလုပ်ဂိုန်မဟာယျော့နိ ပေင် 100 သွာ်. မတ်မလီ: ဟ.မ.ရ.
- _____. (1374). လိက်ကွပ်ပုဇ်အဘိဓမ္မာရာဇဂုရု ဘဒ္ဒန္တအာဒိစ္စမဟာထေရ်ဂုဏပူဇာစာစောင်. မတ်မလီ: ဟ.မ.ရ.

สัมภาษณ์

- พระภิกษุอายุโหม่น. เจ้าอาวาสวัดจังก์ชอโยโหม่น. เมืองมณฑลพะเยา. เมียนมา. (23 เมษายน 2559).
- พระภิกษุภาวิสาระ. เจ้าอาวาสวัดต่อแจงโหม่นด้าจก์ รัฐมอญ. เมียนมา. (17 เมษายน 2559).
- พระภิกษุธรรมมาจริยะ. เจ้าอาวาสวัดเป้อแหละหังม เมืองย่างกุ้ง. เมียนมา. (21 เมษายน 2559, 8 กุมภาพันธ์ 2563).
- พระภิกษุนนทะปาละ. เจ้าอาวาสวัดสเมัญญ์ รัฐมอญ. เมียนมา. (18 เมษายน 2559).
- พระภิกษุราหุล. วัดกะต่อมหาเย็น รัฐมอญ. เมียนมา. (16 เมษายน 2559).
- พระภิกษุวะรินแตะ. วัดมหาวิหารปริยัติ รัฐกะเหรี่ยง. เมียนมา. (30 เมษายน 2559).
- พระภิกษุวิตะระ. วัดสุวรรณภูมิ เมืองย่างกุ้ง. เมียนมา. (22 เมษายน 2559).
- พระภิกษุเวปัลละ. เจ้าอาวาสวัดจังก์ชอโยโหม่น เมืองย่างกุ้ง. เมียนมา. (21 เมษายน 2559).
- พระมหาจรรยาญญานจารี. ผู้ช่วยเจ้าอาวาสวัดชนะสงคราม กรุงเทพฯ. (10 พฤษภาคม 2548).
- ออง ตาน. หมู่บ้านเกาะซัว แขวงเมืองจังก์ชอโยโหม่น รัฐมอญ. ประเทศเมียนมา. (15 เมษายน 2559, 25 มิถุนายน 2563).
- อาติจจะมหาเถระ, อภิมาหัชชะรัตคุรุ. พระสังฆราชแห่งธรรมยุติกนิกาย. เจ้าอาวาสวัดกะต่อมหาเย็น หมู่บ้านกะต่อ รัฐมอญ. ประเทศเมียนมา. (16 เมษายน 2559).